

Položaj mladih na tržištu rada u Srbiji

Cilj ovog rada je da na jednom mestu predstavi većinu dostupnih informacija koje se tiču položaja mladih na tržištu rada u Srbiji. U radu su korišćeni podaci iz poslednje tri ankete o radnoj snazi RZS, kao i iz nekoliko procena tržišta rada Srbije (MMF okt. 2006; ETF, sep. 2005; Svetska banka dec. 2004, sep. 2006). Posebnu pomoć pružile su mi analize prof. Mihaila Arandarenka sa Ekonomskog fakulteta u Beogradu, povodom tranzicije od škole do posla.

Prvo će biti izloženi opšti indikatori tržišta rada, a zatim opšti indikatori tržišta rada mladih. Takođe, biće ukazano na uticaj koji obrazovanje ima na položaj mladih na tržištu rada, kao i na različita pitanja nezaposlenosti i neaktivnosti mladih. Izložen je i uticaj neformalnog zapošljavanja na mlade i različita pitanja veze visine plate i godina starosti. Ukratko su izložena i pitanja uticaja aktivnih politika tržišta rada na mlade, vrednosti i stavova mlade populacije o radu, neophodnosti reforme obrazovanja i uticaj nove poreske reforme na mlade.

Opšti indikatori tržišta rada

Posmatrajući tabelu 1. možemo zaključiti da je opšte stanje na tržištu rada izuzetno nepovoljno, a ono što je posebno zabrinjavajuće je da se stanje, iz godine u godinu, pogoršava. Indikatori tržišta rada značajno su niži od proseka EU. Stopa zaposlenosti 2005. godine bila je 19 procentnih poena ispod ciljane stope za EU za 2010. godinu, a stopa nezaposlenosti duplo veća od proseka EU. Srbiju karakteriše i izuzetno visoka, rastuća, stopa dugoročne nezaposlenosti, pa je tako 2006. čak 80,6% nezaposlenih tražilo posao duže od godinu dana.

Tabela 1. Indikatori tržišta rada za stanovništvo u radnom dobu, 2004-2005-2006

	2004			2005			2006		
	Ukupno	Muškarci	Žene	Ukupno	Muškarci	Žene	Ukupno	Muškarci	Žene
Stopa participacije radne snage	66.4	75.1	57.9	65.2	74.3	56.2	51.0	60.1	42.5
Stopa zaposlenosti	53.4	63.1	44.0	51.0	61.3	40.8	40.4	49.3	32.0
Stopa nezaposlenosti	19.5	15.9	24.1	21.8	17.6	27.4	21.6	18.6	25.5
Dugoročna nezaposlenost	77.5	75.7	79.0	79.0	78.4	79.6	80.6	76.7	84.3

Izvor: Anкета o radnoj snazi, 2004., 2005. i 2006.

Napomena: dugoročna nezaposlenost za 2006. god izračunata je kao odnos broja nezaposlenih duže od godinu dana i ukupnog broja nezaposlenih lica, a ne kao u prethodne dve godine gde je to odnos lica nezaposlenih duže od godine dana iz radnog kontigenta i ukupnog broja nezaposlenih iz radnog kontigenta, mada se razlika u podacima dobijena na ova dva načina može zanemariti

Tabela 1. daje nam uvid u osnovne indikatore tržišta rada, ali nam ne pruža dovoljno informacija da zaključimo kakav je položaj mladih na tržištu rada.

Kada se kaže mladi na tržištu rada, obično se misli na starosnu kategoriju od 15-25 godina (podaci u ARS najčešće se daju odvojeno za starosne kategorije 15-19 i 20-24), a ponekad se ovim terminom mogu obuhvatiti i lica starosti do 35 godina. Za tu starosnu grupu (25-35 godina) često se koristi termin „mlađi radnici u najproduktivnijim godinama“.

Struktura radne snage po starosti

Posmatrajući strukturu radne snage po godinama jasno je da najlošije performanse imaju najmlađi članovi radne snage. Posebno je razočaravajući podatak da mladi čine samo 7% ukupnog broja zaposlenih, u poređenju sa udelom u radnom kontigentu od 19,2%.

Tabela 2. Struktura radne snage po godinama, 2005.

	Udeo u populaciji 15-64	Udeo u nezaposlenosti	Udeo u zaposlenosti
15-24 god	19.2	23.1	7.0
25-64 god	62.1	71.6	80.0
55-64 god	18.6	5.3	13.0

Izvor: Srbija: Procena tržišta rada, dokument Svetske banke 2006., deo tabele 2.3., str 11.

Indikatori tržišta rada po starosti

Precizniji položaj mladih na tržištu rada može se izvući posmatranjem osnovnih indikatora tržišta rada po starosnim grupama, kao što je prikazano u tabeli 3. Rezultati tržišta rada veoma su slabi za mlade. Mladi se sreću sa najnižom stopom zaposlenosti od samo 18,7%, u poređenju sa prosečnom stopom zaposlenosti u radnom kontingentu od 51.0%. I stopa participacije je najniža u ovoj starosnoj grupi, i preko dva puta je niža od stope aktivnosti od populacije 25-54 godine. Samo 36% osoba starosti 15-24 godine učesvovalo je na tržištu rada u 2005. godini.

Tabela 3. Indikatori tržišta rada po starosnim grupama, 2005.

	Ukupno (15-64)	15-24	25-54	55-64
Stopa participacije radne snage	65.2	35.8	82.0	39.5
Stopa zaposlenosti	51.0	18.7	65.6	35.4
Stopa nezaposlenosti	21.8	47.7	20.0	10.3
Dugoročna nezaposlenost	79.0	67.8	82.5	81.6

Izvor: Arandarenko M., „Pregled pitanja vezanih za tranziciju od škole do posla u Srbiji“, tabela 4., str. 7.

Jedini indikator po kome su mladi u relativno boljem položaju od ostatka radne snage jeste nivo dugoročne nezaposlenosti. Iako mladi beleže najnižu stopu dugoročne nezaposlenosti, ne bi bilo tačno ako bi se taj podatak koristio kao pokazatelj kojim bi se dokazivalo da mladi najmanje čekaju na posao. Razlog ovakvog stanja na tabeli je što starosna kategorija od 15-24 godine beleži značajan priliv novih učesnika na tržište rada koji obaraju stopu dugoročne nezaposlenosti.

Osnovni indikatori tržišta rada mladih

Tabela 4. omogućava precizniju procenu položaja mladih na tržištu rada. Najmlađi učesnici na tržištu rada pokazuju najlošije performanse. Imaju tri puta nižu stopu participacije i četiri puta nižu stopu zaposlenosti od mladih starosti 20-24 godine. Dok izuzetno niska stopa participacije najmlađih može sugerisati da veliki broj njih još uvek učestvuje u obrazovanju (što se može smatrati pozitivnom karakteristikom), zabrinjava stopa zaposlenosti od samo 7,3% 2004. godine, tj. 9,1% 2005. godine.

Tabela 4. Osnovni indikatori tržišta rada mladih (15-24) i mladih radnika u najproduktivnijim godinama (25-34)

	15-19	20-24	15-24	25-29	30-34
2004					
Participacija	17.6%	54.8%	37.0%	90.0%	89.2%
Zaposlenost	7.3%	30.1%	19.2%	65.5%	72.5%
Nezaposlenost	58.6%	45.1%	48.1%	27.2%	18.7%
2005					
Participacija	19.1%	52.1%	35.8%	76.3%	88.5%
Zaposlenost	9.1%	28.1%	18.7%	49.9%	68.3%
Nezaposlenost	52.0%	46.2%	47.7%	34.6%	22.8%

*Participacija i zaposlenost - kao % odgovarajuće starosne grupe populacije; stopa nezaposlenosti - nezaposlenost kao % radne snage

Izvor: Arandarenko M., „Pregled pitanja vezanih za tranziciju od škole do posla u Srbiji“, tabela 8., str. 15.

Položaj mladih na tržištu rada u Srbiji i izabranim zemljama

Izuzetno je visoka stopa nezaposlenosti mladih, kako u poređenju sa EU, tako i u regionalnom poređenju. Nezaposlenost mladih nadmašuje nezaposlenost odraslih više od tri puta (3.16) u 2004. godini. Treba primetiti da nije posebno neobična ta visoka razlika u stopi zaposlenosti mladih i odraslih. Ona se sreće i u razvijenim zemljama, npr. racio nezaposlenosti mladih i odraslih je u Sloveniji 3.16, u Švedskoj 3.26, Malti 3.38, Italiji 3.63, a u Luksamburgu čak 4.76. Samo poređenje visine ovog racia ne pokazuje koliko su mladi na tržištu rada u Srbiji zaista u inferiornom položaju. Da bi to postalo jasno bolje je porediti stope nezaposlenosti mladih između različitih zemalja. Tada se dolazi do podataka da je stopa nezaposlenosti mladih u Srbiji preko 2.5 puta veća nego u EU 25, a i u poređenju sa susedima, Rumunijom i Bugarskom, ima dva puta višu stopu nezaposlenosti mladih.

Tabela 5. Osnovni indikatori tržišta rada mladih – Srbija i izabrane države, 2004.

	Stopa nezaposlenosti mladih	Stopa nezaposlenosti odraslih	Racio	Participacija mlade radne snage
EU 25	18.9	7.7	2.45	45.1
EU 15	16.7	6.9	2.42	47.6
EU 10	31.7	11.9	2.66	35.0
Rumunija	23.2	5.5	4.22	35.8
Bugarska	25.8	10.6	2.43	28.9
Srbija	48.1	15.2	3.16	37.0

Izvor: Arandarenko M., „Pregled pitanja vezanih za tranziciju od škole do posla u Srbiji“, tabela 10., str. 17.

Naša specifičnost je ne toliko u visokom raciju, koliko u samoj visini stope nezaposlenosti mladih.

Problemi tržišta rada posebno pogađaju mlade žene

Indikatori tržišta rada su veoma slabi za mlade u celini, a posebno su pogođene mlade žene. One imaju manje stope participacije i zaposlenosti, i ujedno više stope nezaposlenosti od mladih muškaraca i veću verovatnoću da budu zaposlene u neformalnom sektoru (videće se u nastavku), koga u proseku karakteriše niži kvalitet zaposlenja.

Tabela 6. Indikatori tržišta rada mladih po polu, 2005.

	Stopa participacije radne snage	Stopa zaposlenosti	Stopa nezaposlenosti
Pol			
Ženski	30.6	14.8	51.7
Muški	40.8	22.5	44.8

Izvor: Srbija: Procena tržišta rada, dokument Svetske banke 2006., tabela 3.12., str 38.

Mladi, obrazovanje i položaj na tržištu rada

Više stope nezaposlenosti mogu se povezati sa nižim obrazovnim nivoima. Tako je 2004. godine, stopa nezaposlenosti mladih (između 15-24 godine starosti) sa univerzitetskom diplomom iznosila 23.1%, u poređenju sa stopom nezaposlenosti od skoro 70% kod mladih bez obrazovanja. S druge strane, mladi koji imaju manje od osnovnog obrazovanja imaju više stope participacije i zaposlenosti od onih sa osnovnim obrazovanjem. Godine 2004., stopa participacije mladih sa osnovnim obrazovanjem iznosila je samo 14.3%, dok je 45% mladih bez potpunog osnovnog obrazovanja bilo uključeno na tržište rada.

Ako želimo precizniju sliku stanja mladih na tržištu rada, potrebno je uzeti u razmatranje i učešće mladih u formalnom obrazovanju (aktivni đaci/studenti-pohađali odgovarajuću obrazovnu instituciju u poslednje četiri nedelje), jer je to čest razlog njihovog slabog uključivanja na tržište rada.

Podaci (ARS 2004., 2005.) pokazuju da se učesće u formalnom obrazovanju smanjivalo za u proseku 2% sa svakom godinom starosti od 15-18 godine, sa nivoa od 91%. Značajan porast mladih van obrazovanja od 15% dešava se u 18-toj godini života, kada većina završi srednje obrazovanje i tada je ujednačen broj onih koji se odlučuju da nastave obrazovanje i onih koji ga prekidaju. Do 24. godine starosti broj mladih u formalnom obrazovanju se u proseku smanjuje za 4%, pa je u 24. godini starosti oko 75% mladih van formalnog obrazovanja. Ipak, jedna četvrtina njih još uvek nije uspela da završi formalno obrazovanje, što upućuje na probleme efikasnosti studiranja. Posmatrano iz ugla tržišta rada, učesće u formalnom obrazovanju nije faktor koji onemogućava mlade da se na njega uključe, kao što i prestanak formalnog obrazovanja ne povlači za sobom automatsko uključivanje na tržište rada. Iako je situacija istovremenog učestvovanja u formalnom obrazovanju i na tržištu rada moguća, ta kombinacija nije naročito zastupljena. Zato je za dalju analizu potrebno odvojeno posmatrati mlade van formalnog obrazovanja i njihove rezultate na tržištu rada.

Tabela 8. nam omogućava da izvedemo značajne zaključke o mladima na tržištu rada, bez komplikovanja sa pitanjima da li/koliko na odluke mladih utiče činjenica da učestvuju u formalnom obrazovanju.

Tabela 8. Mladi van formalnog obrazovanja po statusu na tržištu radne snage

	2004			2005		
	Zaposleni	Nezaposleni	Nisu u radnoj snazi	Zaposleni	Nezaposleni	Nisu u radnoj snazi
15-19	26.9%	58.9%	34.5%	31.6%	52.9%	32.9%
20-24	41.7%	44.6%	24.7%	42.2%	46.0%	21.9%
15-24	38.1%	47.8%	27.1%	39.2%	47.7%	25.0%

Izvor: Arandarenko M., „Pregled pitanja vezanih za tranziciju od škole do posla u Srbiji“, tabela 8., str. 15.

Tržište rada mladih karakteriše prilično niska stopa participacije i zbog toga što se u radnu snagu uključuje oko 75% ukupne populacije koja završi školovanje. Poređenja radi, taj broj u zemljama OECD-a iznosi preko 90%. Još jedan loš pokazatelj je da je manje od 40% mladih od 15-24 godine starosti zaposleno, a u dobi od 15-19 godina tek svaka četvrta osoba. Posmatrajući obrazovnu strukturu onih van formalnog obrazovanja koji ne učestvuju na tržištu rada zaključuje se da mladi ljudi bez obrazovanja ili sa niskim nivoom obrazovanja imaju manje stope aktivnosti. U kategoriji mladih bez obrazovanja (i van formalnog obrazovanja) njih 66% je bilo neaktivno. Broj mladih van radne snage (i van formalnog obrazovanja) se postepeno smanjuje sa nivoom postignutog obrazovanja i za mlade sa univerzitetskim obrazovanjem je iznosio 20%, 2005. godine.

Neaktivnost mladih

Razlog neaktivnosti mladih nije obeshrabrenost, jer to kao razlog vidi samo 2.6% u 2004. i 1.2% u 2005., neaktivnih mladih van formalnog obrazovanja. Razlozi zbog kojih mladi ne traže posao, 2005. godine, u 21% su okarakterisani kao lični, a 24% ispitanika je bilo bez odgovora. Zanimljiv je podatak Ankete o radnoj snazi da 30% neaktivnih mladih ljudi van obrazovanja ne traži posao zbog obrazovanja/obuke. Radi se o tome da su ove osobe uglavnom zvanično nezaposlene, ali neaktivne po kriterijumima ARS, a sa obrazovanjem povezane labavo i ne studiraju aktivno po kriterijumima Ankete o radnoj snazi. Vojska je označena kao razlog neaktivnosti kod 14% ispitanika.

Tabela 9. Razlozi zbog kojih neaktivni mladi van obrazovanja ne traže posao

	2004	2005
Očekuju da se vrate na posao	0.6%	..

Pronašli posao	0.9%	2.1%
Nesposobni	5.2%	8.5%
Lični razlozi	23.3%	20.7%
Obrazovanje/obuka	23.2%	29.0%
Drugi prihodi	0.5%	0.7%
Obeshrabreni	2.6%	1.2%
Vojska	17.9%	14.0%
Drugi razlozi ili bez odgovora	25.9%	23.9%
Ukupno	100.0%	100.0%

Izvor: Arandarenko M., „Pregled pitanja vezanih za tranziciju od škole do posla u Srbiji“, tabela 17., str. 22.

Nezaposleni mladi po nivou dostignutog obrazovanja

Tabela 10. sadrži dve vrste podataka. Osim procentualnog učešća nezaposlenih u odgovarajućoj starosnoj grupi (poslednja kolona), daje informaciju o raspodeli nezaposlenih po nivou dostignutog obrazovanja po odgovarajućim starosnim grupama. Između 20% i 30% mladih starosti od 15-24 godine u Srbiji niti pohađa formalno obrazovanje niti su zaposleni. Nezaposlenost je najveća u starosnoj kategoriji 20-24, gde dostiže skoro 40%. Izmene u obrazovnoj strukturi do kojih dolazi (prikazano od 2. do 6. kolone), su očekivane i slede tok završetka određenih obrazovnih nivoa. Zato dolazi do porasta učešća lica sa višim nivoima obrazovanja u nezaposlenosti u starosnim grupama, i relativno se smanjuje učešće onih sa nižim nivoima obrazovanja.

Tabela 10. Nezaposleni mladi (van formalnog obrazovanja) po nivou dostignutog obrazovanja

	Bez obrazovanja	Osnovno obrazovanje	Srednje obrazovanje	2-godišnje više obrazovanje	4-godišnje univerzitetsko obrazovanje	Magistri i doktori nauka	ukupno	% korespondentne strasne grupe
2004								
15-19	7.9%	35.2%	56%	0.4%	100%	17.7%
20-24	4.0%	16.4%	75%	3.4%	1.1%	..	100%	39.2%
15-24	5.1%	21.9%	70%	2.5%	0.8%	..	100%	28.9%
25-29	6.5%	24.0%	54.0%	6.8%	8.6%	..	100%	35.3%
30-34	4.5%	23.4%	59.7%	3.9%	8.5%	..	100%	26.2%
2005								
15-19	14.1%	34.5%	51%	100%	17.4%
20-24	2.3%	16.2%	76%	3.6%	1.8%	..	100%	36.1%
15-24	6.8%	12.4%	77%	2.7%	1.4%	..	100%	23.9%
25-29	5.0%	21.7%	62.3%	3.8%	6.9%	0.4%	100%	39.4%
30-34	4.5%	20.2%	66.2%	3.7%	5.4%	..	100%	31.1%

Izvor: Arandarenko M., „Pregled pitanja vezanih za tranziciju od škole do posla u Srbiji“, delovi tabele 18., str. 22.

Nezaposlenost mladih u zavisnosti od obrazovnih nivoa

Nezaposlenost mladih je visoka za svaki obrazovni nivo, ali je značajnija među mladom populacijom sa osnovnim i srednjim obrazovanjem (podsećam da se analizira starosna grupa od 15-24 godine, gde je niži udeo onih sa univerzitetskim diplomama). Preko 95% nezaposlenih je do obrazovnog nivoa završene srednje škole. Čak preko 75% nezaposlenih je sa srednjim obrazovanjem. Nezaposlenost mnogo više poprima karakteristike koje ima opšta radna populacija ako se posmatra starosna grupa od 25-35 godina (mlađi radnici u optimalnom dobu).

Tabela 11. Nezaposlenost mladih (15-24) u zavisnosti od obrazovnih nivoa

	2004	2005
--	-------------	-------------

	Stopa nezaposlenosti	Udeo u nezaposlenosti	Udeo dugoročnoj nezaposlenosti	Stopa nezaposlenosti	Udeo u nezaposlenosti	Udeo dugoročnoj nezaposlenosti
Ukupno	48.1%	100%	62.9%	47.7%	100.0%	67.8%
Bez obrazovanja	69.6%	1.1%	58.4%	74.1%	1.1%	81.9%
Nedovršeno osnovno obrazovanje	46.7%	2.2%	79.0%	51.0%	2.1%	47.7%
Osnovno obrazovanje	44.6%	14.6%	71.8%	44.6%	15.9%	71.3%
Srednje obrazovanje	48.9%	78.7%	62.7%	47.9%	76.1%	68.5%
2-godišnje više obrazovanje	40.7%	2.9%	19.9%	49.8%	3.4%	52.6%
4-godišnje univerzitetsko obrazovanje	23.1%	0.5%	28.2%	59.8%	1.4%	51.5%

Beleška: Stope nezaposlenosti kao % radne snage

Izvor: Arandarenko M., „Pregled pitanja vezanih za tranziciju od škole do posla u Srbiji“, tabela 19., str. 23.

Veza obrazovanja i dužine traženja posla kod mladih

Osim za one sa univerzitetskim obrazovanjem, ne može se izvesti zaključak da se prosečno trajanje nezaposlenosti smanjuje sa višim nivoima obrazovanja. Tako su u 2004. godini, sličnom prosečnom periodu traženja posla bili izloženi i mladi sa srednjim, stručnim, osnovnim i nedovršenim osnovnim obrazovanjem.

Tabela 12. Prosečno trajanje nezaposlenosti mladih u zavisnosti od obrazovnog statusa (u godinama)

	2004	2005
Bez obrazovanja	1.4	2.17
Nedovršeno osnovno (1-4 god)	1.67	0.33
Nedovršeno osnovno (5-7god)	2.11	0.86
Osnovno obrazovanje	1.41	1.86
Stručno obrazovanje(3 god)	1.41	2.03
Srednje obrazovanje (4 god)	1.35	1.56
2-god više obrazovanje	0.57	0.67
4-godišnje univerzitetsko obrazovanje	0.67	0.67

Izvor: Arandarenko M., „Pregled pitanja vezanih za tranziciju od škole do posla u Srbiji“, tabela 20., str. 24.

Mladi i dugotrajna nezaposlenost

Starosna kategorija 15-24 godine, na tržištu rada u Srbiji suočena je sa prosečnim trajanjem dugotrajne nezaposlenosti od 2.5 godina. Iako je ovo najkraće trajanje dugotrajne nezaposlenosti posmatrano po starosnim kategorijama, ovaj podatak je zaista nepovoljan. Jednostavno mladi su kategorija u kojoj su česti prilivi novih učesnika koji obaraju učestalost dugotrajne nezaposlenosti i prosečno trajanje dugotrajne nezaposlenosti. Baš iz tog razloga poražavajući je rezultat da skoro 70% nezaposlenih mladih traži posao duže od godinu dana.

Tabela 13. Karakteristike dugotrajne nezaposlenosti po starosnim kategorijama, 2005.

	Prosečno trajanje u mesecima		Udeo u dugotrajnoj nezaposlenosti	Učestalost dugotrajne nezaposlenosti
	Medijana	Srednja vrednost		
15-24	24	29.9	20.2	67.8
25-44	60	74.8	57.1	82.2
45-54	48	74.6	17.1	83.1
55-65	48	84.7	5.6	81.6

Izvor: Srbija: Procena tržišta rada, dokument Svetske banke 2006., tabela 3.2., str 26.

Mladi i verovatnoća tranzicije iz nezaposlenosti

Verovatnoća tranzicije mladih iz nezaposlenosti prati se analizom verovatnoće da mladi koji su u određenoj godini nezaposleni promene svoj status na tržištu rada u sledećoj godini. Tabela 13. prikazuje tu verovatnoću za period od 2004. do 2005. godine. U poređenju sa starijim radnicima verovatnije je da će mladi naći zaposlenje u sledećoj godini i ostati u radnoj snazi. Ipak, čak polovina nezaposlenih mladih će to ostati i u narednoj godini. Šira analiza dovodi do zaključka da obrazovanje (mladih) nema ulogu u ovim tranzicijama.

Tabela 14. Verovatnoća tranzicije iz nezaposlenosti po starosnim kategorijama, 2004.

2004	2005		2005
Nezaposleni –starosne kategorije	Zaposleni	Izvan radne snage	Nezaposleni
15-24	27.9	21.6	50.5
25-54	28.3	17.5	54.2
55-64	15.9	49.3	42.9

Izvor: Srbija: Procena tržišta rada, dokument Svetske banke 2006., tabela 3.4., str 29.

Mladi i neformalno zapošljavanje

Neformalni sektor u Srbiji je prilično velik. Pokriva 43% svih zaposlenih lica i 27% onih koji rade za platu¹, u 2005. godini. U poređenju sa podacima iz 2004. godine, veličina neformalnog sektora se povećala. Mladi su previše zastupljeni u neformalnom sektoru, a posebno manje obrazovani mladi radnici. Stope neformalnog zapošljavanja više nego duplo su veće kod mladih nego kod radnika optimalnih godina, i skoro 3.5 puta veće nego kod starijih radnika. Najveću verovatnoću da budu neformalno zaposleni imaju mladi nisko obrazovani radnici. Posmatrano po nivou dostignutog obrazovanja radnici za platu koji imaju manje od osnovne škole, imaju skoro pet puta veću verovatnoću da se nađu u neformalnom sektoru nego oni sa završenom višom školom ili više od toga.

Tabela 15. Karakteristike i stope neformalnog zapošljavanja kod radnika za platu, 2005.

Starosne kategorije	Stope neformalnog zapošljavanja	Udeo u neformalnom sektoru	Udeo radnika za platu
15-24	52.1	14.0	7.2
25-54	25.9	80.0	82.4
55-64	15.3	6.0	10.4

Izvor: Srbija: Procena tržišta rada, dokument Svetske banke 2006., tabela 3.7., str 34.

Pri proceni koliko lične karakteristike (pol, starost, obrazovanje), utiču na verovatnoću zapošljavanja u neformalnom sektoru, na osnovu podataka iz ARS za 2005. godinu, došlo se do zaključka da mladi radnici imaju za 23% veću verovatnoću da budu neformalno zaposleni u odnosu na starije radnike. Žene imaju 5% veću verovatnoću, a lica bez potpunog osnovnog obrazovanja verovatnoću veću u rasponu od 15-28%, da budu zaposleni u neformalnom sektoru za platu).

Stope neformalnog zapošljavanja mladih prema nivou obrazovanja

Kao što je već pomenuto najviše verovatnoće da budu zaposleni u neformalnom sektoru imaju mladi radnici koji imaju manje od završene osnovne škole, a najniže stope neformalnog zapošljavanja imaju mladi sa višim obrazovanjem ili više od toga. Ako se setimo podatka da među svim radnicima za platu neformalno zapošljavanje dostiže 27%, sada je jasno koliko su mladi kategorija koja je više zastupljena u neformalnom sektoru, jer posmatrano i samo u proseku 52% mladih je zaposleno u njemu. Mladi sa nepotpunom osnovnom školom imaju stope

¹ U ARS klasifikacija profesionalnog statusa zaposlenih izvršena je na sledeći način: samozaposleni (samostalno rade u vlastitom preduzeću ili obavljaju samostalnu delatnost za sopstveni račun), zaposleni (rade za platu, nije bitno da li rade sa ili bez ugovora o zaposlenju-tj. da li rade u formalnom ili neformalnom sektoru) i pomažući članovi domaćinstva (nisu plaćeni za taj rad)

neformalnog zapošljavanja od preko 85%, mladi sa osnovnom školom 65%. Jedino mladi sa univerzitetskim obrazovanjem i gimnazijom imaju ispod prosečne stope zapošljavanja u neformalnom sektoru.

Tabela 16. Stope neformalnog zapošljavanja prema kategorijama obrazovanja kod mladih radnika za platu, 2005.

	Neformalni radnici za platu
Ukupno	52.0
Manje od osnovne škole	86.4
Osnovne škole	65.8
Stručna škola	58.4
Gimnazija opšteg smera	45.4
Više obrazovanje ili više od toga	15.9

Izvor: Srbija: Procena tržišta rada, dokument Svetske banke 2006., tabela 3.15., str 40.

Mladi i radno iskustvo

Radno iskustvo na tržištu rada u Srbiji u celini, nije bitan faktor koji utiče na nivo plata. Po podacima iz anketa o radnoj snazi korist od radnog iskustva u Srbiji jednaka je nuli, a Svetska banka daje slične podatke za Belorusiju, Bugarsku, Mađarsku, Moldaviju, Rumuniju, Rusiju i Poljsku. Objasnjenje ovakvog stanja je verovatno činjenica da znanja koja su se stekla u periodu pre tranzicije sada nisu odgovarajuća. Imperativ postaje prilagođavanje sistema obrazovanja novim trendovima i zahtevima tržišta rada, kako bi mladi koji se tek uključuju na tržište rada bili konkurentni i time izbegli probleme sa kojima se trenutno suočava mlada radna snaga.

Mladi bez ili sa malo radnog iskustva lakše dolaze do posla u neformalnom sektoru. Zastupljenost veoma malog radnog iskustva (manje od pet godina) je 2.5 puta veća u neformalnom sektoru. U neformalnom sektoru približno jednaku verovatnoću zaposlenja imaju lica bez obzira na radno iskustvo, dok u formalnom sektoru skoro 65% zaposlenih radi duže od 10 godina. Ovaj efekat je u korelaciji sa starosnim kategorijama, tj. činjenici da su mladi previše zastupljeni u neformalnom sektoru.

Tabela 17. Radno iskustvo u formalnom i neformalnom sektoru za platu, 2005.

Iskustvo	Neformalno zaposleni	Formalno zaposleni
Manje od 5 godina	30.9	12.8
5-10 godina	31.3	23.4
Preko 10 godina	37.8	63.8

Izvor: Srbija: Procena tržišta rada, dokument Svetske banke 2006., tabela 3.8., str 35.

Mladi i verovatnoća tranzicije iz neformalnog/formalnog zapošljavanja

Od svih zaposlenih u formalnom sektoru mladi su suočeni sa najvećom verovatnoćom da pređu u neformalno zaposlenje ili da sledeće godine postanu nezaposleni, i ujedno sa najmanjom verovatnoćom da će zadržati formalno zaposlenje i u narednoj godini. Čak i u neformalnom sektoru mladi su kategorija koja ima najveću verovatnoću da u sledećoj godini postane nezaposlena i najmanju verovatnoću da zadrži zaposlenje. To nam govori da su mladi u inferiornom položaju kako u formalnom tako i u neformalnom sektoru.

Tabela 18. Verovatnoće tranzicije iz neformalnog/formalnog zapošljavanja za 2004-05. god

Neformalno u t0	Neformalno u t1	Formalno u t1	Nezaposleni	Izvan radne snage
Starosne kategorije				
15-24	51.9	7.4	17.8	22.7
25-54	68.6	12.2	10.6	8.4
55-64	60.1	4.1	1.6	34.1
Formalno u t0	Neformalno u t1	Formalno u t1	Nezaposleni	Izvan radne snage
Starosne kategorije				
15-24	16.0	64.8	8.0	11.2
25-54	10.2	80.1	5.5	4.1

55-64	6.6	71.9	2.8	18.7
-------	-----	------	-----	------

t0-2004. godina, t1-2005. godina

Izvor: Srbija: Procena tržšta rada, dokument Svetske banke 2006., tabela 3.10., str 37.

Mladi i plate

Mladi su plaćeni značajno manje nego ostatak radno sposobnog stanovništva. Mesečne zarade lica starosti između 15 i 24 godine, niže su u proseku za 25% od zarada populacije starosti između 25 i 54 godine. Razlika u mesečnim zaradama se povećava do oko 35% u poređenju sa radnicima između 55 i 64 godine. Zanimljivo, posmatrajući razlike u standardnim odstupanjima po starosnim kategorijama, za 2005. godinu, dolazi se do zaključka da mladi imaju najmanje standardno odstupanje kako mesečnih zarada, tako i zarada po satu. Ovo može sugerisati na činjenicu da poslodavci mlade radnike ne doživljavaju kao zaposlene sa jasno diferenciranim kvalitetima koji ih odvajaju od ostalih zaposlenih u istoj starosnoj kategoriji i zato su skloniji da raspon zarada mladih radnika postave niže od ostatka radne populacije. Za 2005. godinu mesečne zarade i zarade po satu po starosnim kategorijama, predstavljene su na tabeli 19.

Tabela 19. Mesečne i zarade po satu prema starosnim kategorijama, 2005.

	Mesečne zarade		Zarade po satu	
	Srednja vrednost	Standardno odstupanje	Srednja vrednost	Standardno odstupanje
15-24	12.616	5.731	71.1	63.0
25-54	16.840	8.748	97.3	133.3
55-64	18.740	10.048	111.6	64.2

Izvor: Srbija: Procena tržšta rada, dokument Svetske banke 2006., tabela 3.16., str 41.

Razlike u platama mladih zaposlenih u formalnom i neformalnom sektoru

Plate u neformalnom sektoru su manje od onih u formalnom sektoru. Tako je prosečna mesečna plata mladih zaposlenih u formalnom sektoru 2005. godine iznosila 14.780 din, a u neformalnom 10.625 din. To znači da mladi koji su zaposleni u neformalnom sektoru imaju u proseku 30% niže zarade od svojih vršnjaka zaposlenih u formalnom sektoru. Odnos je još nepovoljniji ako se posmatra srednja vrednost zarade po satu, jer su mladi zaposleni u neformalnom sektoru primali po satu u proseku 35% manje. Srednja vrednost zarade po satu za starosnu kategoriju 15-24, u formalnom sektoru 2005. godine, iznosila je 86.6 dinara, a u neformalnom 57.1 dinar. Razlika u mesečnoj zaradi između ova dva sektora je manja, ali u sebi krije činjenicu da (mladi) radnici u proseku rade više ako su zaposleni u neformalnom sektoru.

Plate mladih u zavisnosti od nivoa obrazovanja

Visoko i više obrazovani mladi radnici nalaze se u višestruko boljem položaju nego manje obrazovani vršnjaci. Mesečna plata mladih sa univerzitetskim obrazovanjem skoro tri puta je veća nego plata mladih bez potpune osnovne škole, ipak primetna je mala razlika u nivou plata između lica sa univerzitetskim obrazovanjem i onih mladih sa završenom gimnazijom opšteg smera. Ono što se može izvući kao zakonitost iz tabele 21. jeste da visoko obrazovani mladi ljudi u proseku rade za više mesečne plate, više su plaćeni po satu i nedeljno rade značajno manje od niže obrazovanih mladih radnika (čak do 20 sati nedeljno manje u proseku) i plaćeni su 3.7 puta više po času rada u odnosu na mlade bez obrazovanja.

Tabela 21. Plate, zarade po satu i broj radnih sati, mladih koji rade za platu, po nivoima obrazovanja, 2005.

	Mesečna plata	Standardno odstupanje	Zarada po satu	Standardno odstupanje	Broj sati rada nedeljno	Standardno odstupanje
Manje od osnovne škole	6.160	827	25.7	8.8	61.2	18.7
Osnovna škola	9.153	4.905	49.7	24.4	48.2	17.3
Stručna škola	11.872	5.832	62.5	31.0	45.2	14.6

Gimnazija opšteg smera	14.014	5.193	85.3	85.0	42.0	13.0
Univerzitetsko obrazovanje	15.693	6.181	94.5	38.8	40.4	5.9

Izvor: Srbija: Procena tržišta rada, dokument Svetske banke 2006., tabela 3.14., str 40.

Uticaj aktivnih politika na tržištu rada (APTR) na mlade

Procenom aktivnih politika zapošljavanja u celom svetu 2003. godine (Betcherman i dr.) došlo se do rezultata da programi obuke posebno namenjeni mladima daju najmanje efekte. Ocena programa koji je imao za cilj obuku mladih daje oprečne rezultate kod razvijenih zemalja i zemalja u razvoju. Zapažen je veoma negativan uticaj na zapošljavanje i zarade u razvijenim zemljama, mada postoji određen pozitivan uticaj u zemljama Latinske Amerike i nejasan u slučaju Mađarske, Češke i Poljske. Zaključak koji bi se mogao izvesti je da, ako se želi rešavanje problema nezaposlenosti mladih, bolje i efikasnije su intervencije u oblasti sistema obrazovanja. APTR imaju svoje pozitivno dejstvo i na zapošljavanje mladih kao i na ostale starosne kategorije, ali kroz druge programe. Pre svega kroz pomoć pri zapošljavanju kroz organizovanje sajmovi zapošljavanja, lakše dostupnosti informacija o poslodavcima i sl. Za uspešne programe koji bi imali za cilj da pomognu ciljano mladoj populaciji neophodno je izdvojiti ogromna sredstva, jer je potrebno organizovati pružanje intenzivnih usluga obuke. Ako se želi poboljšanje položaja mladih na tržištu rada bolje je sprovođenje reformi u obrazovanju, nego kroz aktivne politike na tržištu rada, koje deluju na već nezaposlene ljude. Jednostavno, efektivniji su programi koji pristupaju rešavanju problema ranije.

Vrednosti i stavovi mladih po pitanjima rada, obrazovanja i obuke

Studije koji se bave istraživanjem stavova opšte populacije u Srbiji prema radu, dolaze do zaključaka da mladi pokazuju veću spremnost na različita prilagođavanja koja zahteva situacija na tržištu rada. Mladi radnici (do 30 godina starosti) spremniji su da se presele u drugo mesto radi boljeg posla kao i da prihvate različite fleksibilne ponude u odnosu na starije kolege. Spremniji su i da prihvate posao ispod svojih kvalifikacija, ili da za svoj rad budu plaćeni manje i, kao što će se videti u nastavku, da prihvate zaposlenje u neformalnoj ekonomiji. Inače primećeno je značajno pomeranje ka proaktivnim stavovima i u opštoj populaciji u poslednjih 10-tak godina.

Neophodna reforma sistema obrazovanja

Savremeno tržište rada zahteva visoko nezavisne pojedince sa širokim sposobnostima, spremne na prilagođavanja na tržištu rada. Poslodavci traže osobe koje umeju da rešavaju probleme, a obrazovni sistem u Srbiji i dalje bazira na memorisanju i rešavanju poznatih problema. Tako on nije u stanju da stvori radnika sa traženim karakteristikama na tržištu rada. Slabosti su posebno prisutne u sistemu srednjeg stručnog obrazovanja koji i dalje funkcioniše kao u vremenima kada je hiperprodukcija određenih uskih zanimanja mogla da funkcioniše (kroz centralno-plansko zapošljavanje...). Takvim svršenim srednjoškolicima u prošlosti je bila obezbeđena direktna veza sa tržištem rada, ali kako su takva velika preduzeća propala i sistem stručnog obrazovanja je morao da se menja, a u Srbiji je još uvek 77% upisa u srednje škole baš upis u takve škole. Ni sistem visokog obrazovanja nije efikasan. On ne obezbeđuje stabilnu ponudu diplomaca sa adekvatnim veštinama, jer samo 11% studenata diplomira na vreme. Prosečna dužina studiranja je oko osam godina. Sistem obrazovanja se suočava sa značajnim problemima vezanim za kvalitet i očekuje se produbljivanje jaza između veština i znanja. Mladi ljudi u Srbiji zaostaju u znanju i neće biti dobro pripremljeni da uzmu učešća u privredi koja se zasniva na znanju.

Rezultati OECD-ovog međunarodnog programa za ocenu studenata-PISA, istakao je slabosti obrazovnog sistema Srbije, jer su naši 15-godišnjaci pokazali i za 20% lošije rezultate od proseka u sve četiri testirane oblasti. Jasno je da ako ne dođe do potrebnih izmena u obrazovnom sistemu, sadašnja izuzetno nepovoljna pozicija mladih na tržištu rada samo će se pogoršavati u budućnosti.

Uticao najnovije poreske reforme na mlade

Promene zakona o oporezivanju zarada i doprinosa za socijalno osiguranje usvojene u julu 2006. godine (stupile na snagu 1.1.2007. godine), daju podsticaje poslodavcima da zaposle radnike mlađe od 30 godina, jer se dobijaju značajne olakšice kod plaćanja poreza i doprinosa. Poslodavac koji zaposli osobu definisanu Zakonom o radu kao pripravnika, koja je mlađa od 30 godina na dan zaposlenja i registrovana kao nezaposlena u Nacionalnoj službi za zapošljavanje, izuzet je od obaveze plaćanja poreza na zaradu za tu zaposlenu osobu u periodu od tri godine. U slučaju da je osoba već bila zaposlena, ali je u poslednja tri meseca registrovana kao nezaposlena, poslodavac će biti oslobođen plaćanja poreza na zaradu u periodu od dve godine. Poslodavac ima pravo na ove povlastice samo ako novozaposlenom osobom poveća ukupan broj zaposlenih u odnosu na stanje na dan 1.9.2006. godine. Uvedene su i olakšice za doprinose za socijalno osiguranje koje snosi poslodavac tri godine za pripravnika i dve godine za sve ostale novozaposlene radnike mlađe od 30 godina. Jasno je da je zakonodavac ovakvim izmenama u oporezivanju i doprinosa želeo da olakša zapošljavanje licima mlađim od 30 godina, snižavanjem troškova koje snosi poslodavac kada se odluči da zaposli još jednog radnika. Ove izmene bi uticale na smanjenje „poreskog klina“ za radnike mlađe od 30 godina koji ispunjavaju kriterijume za oslobađanje od poreza i koji zarađuju prosečnu platu. „Poreski klin“ će za njih pasti sa 42.2% na 19.8% (predviđeno je i smanjenje osnovice za doprinose sa 40% na 35% prosečne bruto plate.. mada te izmene utiču na sve zaposlene). Problem je što ovaj program ima univerzalni karakter i omogućava pojavu poznatih neželjenih efekata svaki put kada poslodavac dobije subvenciju iako bi bio spreman da zaposli mladu osobu i bez nje, ili ako bi data subvencija bila niža (tzv. efekat balasta). Ovaj nepotrebnii trošak kom se država izlaže najjači je među mladim diplomcima sa visoko traženim profesijama (ekonomsiti, menadžeri, programeri i sl.). Dodatni problem kod ovog predloga je što je zbog načina dodele, subvencija proporcionalna platama, pa će najviše koristiti osetiti poslodavci koji zapošljavaju konkurentnu radnu snagu (oni sa visokim zaradama), zbog koje ovaj program nije primarno donešen jer ona nije posebno izložena negativnim kretanjima koja pogađaju tu starosnu grupu u proseku. Bolje rešenje bi bilo izraziti subvenciju u fiksnom iznosu ili odrediti njen maksimalan iznos do kog bi se ona kretala proporcionalno sa platama. Čista korist koju će mladi osetiti, tj. čist efekat zapošljavanja biće mali. Mladima koji ispunjavaju kriterijume za oslobađanje od poreza će pružiti kratkoročno olakšanje, ali ozbiljne procene vršene u drugim zemljama pokazuju da poslodavci po isteku dve ili tri godine jednostavno zamenjuju nesubvencionisane mlade radnike (tj. one kojima je ta subvencija upravo istekla), sa novom mladom radnom snagom koja ispunjava kriterijume za smanjenje poreske obaveze (efekat supstitucije-zamene).

Sistem socijalne zaštite i mladi

Naknade za nezaposlene funkcionišu po principu osiguranje i zahtevaju najmanje pet godina formalnog zaposlenja. Time su oni koji prvi put traže posao isključeni kao i većina nezaposlenih mladih od 25 godina starosti. Od ukupnog broja korisnika naknade za nezaposlene samo 5.1% je starosti između 15 i 25 godina. Naknade za nezaposlene zato ne mogu biti faktor koji destimuliše mlade pri prihvatanju poslova.

Zaključak

Mora se shvatiti da su mladi na tržištu rada samo jedna od grupa koje se bore za zaposlenje u uslovima visoke nezaposlenosti. Da bi se razumela situacija na tržištu rada i predložila poboljšanja (za mlade, kao i za ostale starosne kategorije) neophodna je multisektoralna perspektiva. Ako se želi poboljšanje položaja mladih na tržištu rada u Srbiji jasno je da je neophodna mnogo šira reforma od parcijalnih efekata koje smo do sada imali. Neophodno je celovito sagledati makroekonomsko okruženje, investicionu klimu, obrazovanje, politike i institucije tržišta rada, kvalifikovanost radne snage i mrežu socijane zaštite (ovi elementi formiraju akronim MILES).

Ipak ono što je za mlade posebno značajano jeste kako će se planirane reforme u obrazovanju odraziti na njihov položaj na tržištu rada. Postavlja se pitanje da li će obrazovni sistem u budućnosti moći više da deluje kao signal kvaliteta poslodavcima, čime bi se omogućilo njihovo lakše i brže zapošljavanje po završetku formalnog obrazovanja.

Problem koji bih ja posebno istakla, je nedostatak informacija o ovoj starosnoj kategoriji. Naime, ARS je istraživanje kojim se prikupljaju podaci o *osnovnim* karakteristikama radne snage, s ciljem da se izvrši procena *ukupne* radne snage. Kada se ovome još doda činjenica da se podaci dobijaju na osnovu uzorka veličine 0.3% ukupnog broja lica starijih od 15 godine, onda postaje jasno da je broj anketiranih lica starosti npr. od 15-24 zaista ograničen. Gruba procena je da ARS ispituje godišnje oko 1500 lica starosti 15-19 godina, i približno isti broj lica starosti 20-24 godine. Zato se postavlja pitanje koliko su istiniti i pouzdani mnogi navedeni podaci dobijeni za ovu podgrupu, koja se zatim ponovo rasčlanjivala po različitim kriterijumima (svaka detaljnija analiza ne bi bila tačna, problem broja stepeni slobode u regresijama).

Ako se želi prava procena položaja mladih na tržištu rada, mislim da bi bilo potrebno napraviti veći reprezentativni uzorak mladih koji bi se zatim pratio iz godine u godinu. Jedino tako bi se mogli shvatiti prelazi koje oni vrše, trajanje određenih statusa na tržištu rada, a time i njihova realna ugroženost. Tako bi zamagljena slika koju pružaju opšti statistički izveštaji, dobila na preciznosti, a možda i na humanosti jer se iza brojki kriju sudbine ljudi koji čine budućnost zemlje.

Literatura:

Arandarenko, M. (2006): Pregled pitanja vezanih za tranziciju od škole do posla u Srbiji

European Training Foundation (2005), Labour Market Review of Serbia

IMF (2006): Republic of Serbia: Selected Issues

Republički zavod za statistiku (2004, 2005, 2006) Anketa o radnoj snazi

Svetska banka, Srbija: Procena tržišta rada, Izveštaj br. 36576-Yu, 2006.

World Bank. 2004. Serbia and Montenegro: An Agenda for Economic Growth and Employment.